

**МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ
ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА МУЗИЧНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ
імені П. І. ЧАЙКОВСЬКОГО**

**Відділ аспірантури та докторантури
Вокальний та диригентський факультет
Кафедра оперної підготовки та музичної режисури**

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Проректор
з навчальної роботи
проф. Бондарчук В. О.

**РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
ФП2: «НОВІТНІ ТЕНДЕНЦІЇ В МУЗИЧНОМУ
ТЕАТРІ ХХІ СТОЛІТТЯ»**

**Галузь знань 02 «Культура і мистецтво»
Спеціальність 026 «Сценічне мистецтво»
Спеціалізація «Музична режисура»
Ступінь вищої освіти «Доктор мистецтва»**

Київ – 2020 рік

Робоча програма навчальної дисципліни «**Новітні тенденції в музичному театрі ХХІ століття**» для творчих аспірантів ступеня вищої освіти «Доктор мистецтва» у галузі знань 02 «Культура і мистецтво», за спеціальністю 026 «Сценічне мистецтво», спеціалізацією «Музична режисура». – 13с.

Розробник: Веселовська Г.І. – професор кафедри оперної підготовки та музичної режисури Національної музичної академії України ім. П. І. Чайковського, доктор мистецтвознавства, професор, головний науковий співробітник Інституту проблем сучасного мистецтва Національної академії мистецтв України.

Редактор-упорядник: Касьянова О. В. – професор кафедри оперної підготовки та музичної режисури Національної музичної академії України імені П.І.Чайковського, кандидат мистецтвознавства, професор, заслужений діяч мистецтв України.

Рецензент: Станіславська К. І. – професор кафедри музичного виховання Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого, доктор мистецтвознавства, професор.

Робоча програма затверджена на засіданні кафедри оперної підготовки та музичної режисури Національної музичної академії України ім. П. І. Чайковського.

Протокол № від 2020 року

Завідувач кафедри: Колесник Є. В. – народна артистка України, професор.

Декан факультету: Олексієнко О. В. – кандидат мистецтвознавства, доцент, заслужений артист України, в. о. професора.

Завідувач відділу аспірантури та докторантури: Путятицька О.В., кандидат мистецтвознавства, доцент.

Схвалено Вченою радою НМАУ ім. П. І. Чайковського для творчих аспірантів ступеня вищої освіти «Доктор мистецтва» у галузі знань 02 «Культура і мистецтво», за спеціальністю 026 «Сценічне мистецтво», спеціалізацією «Музична режисура».

Протокол № від 2020 року

Зміст

1. Опис навчальної дисципліни.....	4
2. Анотація, мета та завдання навчальної дисципліни.	5
3. Програма навчальної дисципліни.....	7
4. Структура навчальної дисципліни.....	9
5. Індивідуальне завдання.....	10
6. Методи навчання.....	10
7. Методи контролю.....	10
8. Форма підсумкового контролю успішності навчання.....	10
9. Засоби діагностики успішності навчання	10
10.Рекомендована література.....	11
11.Інформаційні ресурси.....	13

Обсяг годин – 90
 Лекційні – 20
 Семінарські – 20
 Самостійні – 50

1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, спеціальність, спеціалізація, ступінь вищої освіти	Характеристика навчальної дисципліни
		денна форма навчання
Кількість кредитів – 3	Галузь знань 02 «Культура і мистецтво»	Нормативна 3. Дисципліни, які забезпечують здобуття поглиблених знань зі спеціальності, спеціалізації
Модулів – 2	Спеціальність 026 «Сценічне мистецтво» Спеціалізація «Музична режисура»	Рік підготовки: 2-й
Змістових модулів – 2		Семестр: 4-й
Індивідуальне науково-дослідне завдання: Реферат		Лекції: 20 годин
		Семінари: 20 годин
		Самостійна робота: 50 год. (у т.ч. ІНДЗ – 10 год.)
		Індивідуальне завдання входить до самостійної роботи
Загальна кількість годин – 90	Ступінь вищої освіти: «Доктор мистецтв»	Вид контролю: Екзамен – 4 семестр
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 2 самостійної роботи – 2,5		

Примітка.

Співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної індивідуальної роботи становить:

для денної форми навчання: 40 год. (~44,4 %) до 50 год. (~55,6 %).

2. Анотація, мета та завдання навчальної дисципліни

Предметом вивчення навчальної дисципліни «**Новітні тенденції в музичному театрі XXI століття**» є аналіз музичних вистав різних жанрів (опера, мюзикл, балетно-танцювальний спектакль та ін.); розгляд різних підходів до музичної, оперної та балетної режисури, відстеження новітніх аспектів у виконавському мистецтві музичного театру та сценографії, вивчення специфіки роботи над сценічними образами виконавців вокальних і танцювальних партій.

Місце дисципліни в програмі навчання: базовий фундаментальний курс за спеціальністю та спеціалізацією, що забезпечує набуття професійних мистецьких та науково-дослідницьких компетентностей творчого аспіранта за ступенем вищої освіти «Доктор мистецтва».

Міждисциплінарні зв'язки.

ГЕ 1: Методологічні засади сучасного філософського знання: концепції, напрями, персоналії.

ГЕ 2: Основна іноземна мова (англійська).

ВВА 1: Філософія культури.

ВВА 2: Естетичні парадигми сучасності.

ФП-1: Концепції розвитку сучасного сценічного мистецтва.

ЗП-1: Режисура музичного театру (Фах).

ЗП-3: Підготовка творчого мистецького проєкту.

ПД-1: Підготовка науково-дослідного проєкту.

Мета: формування уявлень про особливості функціонування музичного театру в XXI столітті, виявлення та окреслення його нових форматів, жанрової специфіки; розкриття особливостей музично-театральної діяльності в контексті сучасних комунікативних практик і глобалізаційних соціо-культурних процесів.

Завдання:

- сформуванню уявлень про особливості функціонування музичного театру в XXI столітті;
- засвоїти інформацію, щодо нових форматів та жанрової специфіки сучасного музичного театру;
- проаналізувати перспективи створення мистецьких творів музичного театру як високотехнологічних артпродуктів;
- з'ясувати особливості музично-театральної діяльності в контексті сучасних комунікативних практик;
- розкрити тенденції розвитку музичного театру XXI століття у зв'язку з глобалізаційними соціокультурними процесами.

У результаті вивчення навчальної дисципліни творчий аспірант повинен

знати:

- фактичну інформацію, що стосується нових форматів і жанрів музичного

театру XXI століття;

- інноваційні технології, які застосовуються в сучасному музичному театрі;
- особливості комунікативних практик, що впливають на музично-театральне мистецтво;

- геополітичні контексти, що впливають на розвиток глобалізаційних процесів в умовах яких існує сучасний музичний театр;

- концептуальні засади творчої діяльності провідних діячів музичного театру XXI століття;

вміти:

- узагальнювати фактичний матеріал;

- аналізувати види, форми, жанри музичного театру XXI століття та їхню специфіку;

- аналізувати практичний і теоретичний доробок провідних діячів сучасного музичного театру;

- визначати особливості концептуального бачення діячів сучасного музичного театру;

- відстежувати та фіксувати новітні явища сучасного музичного театру;

- застосовувати на практиці теоретичні знання з метою створення якісного мистецького продукту;

володіти професійними компетенціями:

- спроможністю використовувати дослідницькі навички, достатні для проведення наукових і прикладних досліджень на рівні останніх світових досягнень з відповідного напрямку;

- можливістю застосовувати сучасні мистецтвознавчі знання та методології у процесі виконання власного наукового дослідження з метою розв'язання комплексних проблем у галузі професійної та дослідницько-інноваційної діяльності;

- розумінням специфіки об'єктів дослідження у сфері культури і мистецтва, здатністю до критичного мислення, використанням набутого особистісно-професійного досвіду у вирішенні наукових завдань та аналізу міждисциплінарних явищ та процесів;

- готовністю до операційного аналізу, зіставлення, синтезу, порівняння різних мистецьких явищ і процесів для вирішення визначених науково-дослідницьких завдань;

- орієнтацією у просторі сучасної музично-театральної діяльності.

Програмні результати навчання:

- здатність до самоаналізу дослідницької діяльності, вміння аналітично мислити, ставити проблему і розуміти шляхи її вирішення;

- спроможність критичного оцінювання результатів дослідження;

- здатність аргументовано викладати і захищати свою наукову позицію в науковій дискусії.

3. Програма навчальної дисципліни

МОДУЛЬ 1. СУЧАСНИЙ МУЗИЧНИЙ ТЕАТР: ЖАНРОВА СПЕЦИФІКА, ЗЛАМ КАНОНІВ

Змістовний модуль 1. Опера, мюзикл, оперета ХХІ століття

Тема 1. Образна мова музичної вистави ХХІ століття

Інноваційний досвід сучасного музичного театру, жанр «літературної» опери. Відхід від традиційної форми оперного спектаклю: деформація первісного тексту, використання звукозапису. Поєднання музичних і сценічних елементів у сучасній музичній виставі. Оперні вистави site-specific (залізничний вокзал тощо), іммерсивний спектакль. Новітні аспекти виконавства сучасного музично-театрального твору: автентичний, інтерпретаційний, інші. Співтворчість режисера і диригента. Вокаліст як інтерпретатор і генератор нових смислів.

Сценографічний образ сучасної музичної вистави: традиційні й новаторські способи його створення. Відмова від живописних засобів у сценографії. Сценограф як співстановник музичної вистави. Сценічний простір не як місце дії, а як простір драматичної напруги. Взаємозв'язок і співвідношення акустичного і фізичного просторів у музичній виставі.

Семінар 1. Сценографія і сценічні технології сучасного музичного театру

Завдання, план, методичні вказівки та літературу див. у п.9.2. Силабусу.

Тема 2. Режисура сучасного музичного театру

Концепція режисерського авторства в сучасному музичному театрі. Досвід «режисерів-реставраторів» у європейському музичному театрі. Режисер як претендент на роль співавтора музичного твору. Ре-театралізація класичної опери, відмова від ілюстрації партитури та костюмованих версій, переосмислення і переробка сюжетів, лібрето в сучасних поставах класичних опер. Радикалізм сценічних інтерпретацій оперної класики.

Традиційні постанови оперних вистав у провідних театрах світу (Метрополітен опера, Ковент Гарден та ін.)

Семінар 2. Оперна режисура в Україні: досвід, проблеми, перспективи

Завдання, план, методичні вказівки та літературу див. у п.9.2. Силабусу.

Тема 3. Мюзикл і оперета та новітні формати музичної вистави ХХІ століття

Особливості функціонування музично-сценічних жанрів оперети, мюзиклу, ревію, кабаре тощо в ХХІ столітті. Синтез театральних форм у сучасній музичній виставі, взаємозв'язок музично-театральних форм із популярною музикою та естрадою. Новітні формати музично-театральних творів: акціоністські музичні твори, акустичні перформанси, інструментальний театр.

Вплив візуальних мультимедіа-технологій на створення музичних вистав новітніх форматів. Музичний театр on-line.

Семінар 3. Український мюзикл: специфіка функціонування

Завдання, план, методичні вказівки та літературу див. у п.9.2. Силабусу.

Змістовний модуль 2. Глобалізаційні, комунікативні та інші актуальні аспекти функціонування музичного театру XXI століття

Тема 4. Танцювально-пластичні жанри сучасного музичного театру

Еволюція танцювально-пластичних форм у музичному театрі XXI століття. Балетні вистави-модерн, досвід європейських хореографів-авангардистів (Анжелен Прельжокаж, Їржі Кіліан, Жан-Крістоф Майо та ін.). Соціально-філософські засади сучасного танцю. Поняття тілесності як ключове в танцювальному мистецтві XXI ст., «тілесна свідомість» як художній прийом. Нові виконавські техніки у танцювально-пластичних жанрах. Естетика і етика сучасного танцю. Інклюзія, арттерапія в танцювальному мистецтві XXI століття.

Семінар 4. Сучасний танець в Україні: особливості становлення і розвитку

Завдання, план, методичні вказівки та літературу див. у п.9.2. Силабусу.

Тема 5. Світові фестивалі музичних вистав

Музично-театральні фестивалі як вагома складова мистецького процесу, як платформа для мистецьких відкриттів. Класифікація фестивалей, їхні основні моделі. Фестиваль як бізнес-проект, особливості функціонування (фінансового забезпечення), довколафестивальна інфраструктура. Досвід міжнародних музично-театральних фестивалів для фестивалетворення в Україні. Соціально-освітні аспекти музично-театрального фестивального руху. Основні тенденції діяльності вітчизняних музично-театральних фестивалів. Музично-театральні фестивалі як фактор здійснення культурної політики на місцевому, регіональному, загальнодержавному та міжнародному рівнях.

Семінар 5. Фестивалі музичних вистав в Україні

Завдання, план, методичні вказівки та літературу див. у п.9.2. Силабусу.

МОДУЛЬ 2. ІНДИВІДУАЛЬНЕ НАУКОВО-ДОСЛІДНЕ ЗАВДАННЯ

ІНДЗ. Реферат

Тематику, методичні вказівки та літературу див. у п.9.1. Силабусу.

4. Структура навчальної дисципліни

Назви змістовних модулів і тем	Кількість годин			
	денна форма			
	усього	у тому числі		
лек.		сем	с.р.	
1	2	3	4	5
МОДУЛЬ 1. СУЧАСНИЙ МУЗИЧНИЙ ТЕАТР: ЖАНРОВА СПЕЦИФІКА, ЗЛАМ КАНОНІВ				
Змістовний модуль 1. Опера, мюзикл, оперета ХХІ століття				
Тема 1. Образна мова музичної вистави ХХІ століття	8	4		4
Семінар 1. Сценографія та сценічні технології сучасного музичного театру	8		4	4
Тема 2. Режисура сучасного музичного театру	8	4		4
Семінар 2. Оперна режисура в Україні: досвід, проблеми, перспективи	8		4	4
Тема 3. Мюзикл і оперета та нові формати музичної вистави ХХІ століття	8	4		4
Семінар 3. Український мюзикл: специфіка функціонування	8		4	4
Разом за змістовим модулем 1	48	12	12	24
Змістовний модуль 2. Глобалізаційні, комунікативні та інші актуальні аспекти функціонування музичного театру ХХІ століття				
Тема 4. Танцювально-пластичні жанри сучасного музичного театру	8	4		4
Семінар 4. Сучасний танець в Україні: особливості становлення і розвитку	8		4	4
Тема 5. Світові фестивалі музичних вистав	8	4		4
Семінар 5. Фестивалі музичних вистав в Україні	8		4	4
Разом за змістовим модулем 2	32	8	8	16
Усього годин за МОДУЛЕМ 1	80	20	20	40
МОДУЛЬ 2. ІНДИВІДУАЛЬНЕ НАУКОВО-ДОСЛІДНЕ ЗАВДАННЯ				
ІНДЗ. Реферат	10			10
Усього годин за МОДУЛЕМ 2	10			10
Разом з дисципліни	90	20	20	50

5. Індивідуальне завдання

4 семестр

ІНДЗ. Реферат (за вибором у контексті майбутніх творчого мистецького та науково-дослідного проєктів)

5. Методи навчання

Аспірантоцентрований, особистісно-орієнтований підхід у викладанні з використанням традиційних та інноваційних методів навчання і самонавчання.

Вербальний: лекція, навчальна дискусія, обговорення.

Наочний: перегляд візуальних матеріалів (відео, ілюстрації, фотографії).

Аналітичний: аналіз аудіо-відеоматеріалів, ілюстрацій, актуальних досліджень практиків сучасного музичного театру.

Мистецтвознавчий: типологічний, жанровий, стилістичний, інтерпретаційний, герменевтичний, семіотичний.

Дистанційний: online лекції, вебінари, консультації в Zoom та Skype, платформа Moodle.

7. Методи контролю

Міжсесійний (поточний) контроль

Вербальний: співбесіда, контрольне опитування, відповідь на семінарі.

Аналітичний: аналіз матеріалів до семінарів, консалтінгові зустрічі.

8. Форма підсумкового контролю успішності навчання

Комплексний екзамен: білети, реферат, його захист.

9. Засоби діагностики успішності навчання

Усна відповідь на питання екзаменаційних білетів.

Аналіз реферату.

Доповідь на захисті реферату.

10.Рекомендована література

Базова

1. Ансимов Г. Лабиринты музыкального театра XX века. М. : ГИТИС, 2006.
2. Амрахова А. Современная музыкальная культура. В поисках самоопределения. М.: Композитор, 2017.
3. Дальхаус К. Избранные труды по истории и теории музыки (составление, перевод с немецкого, послесловие, комментарии: С.Б.Наумович). СПб: Издательство имени Н.И.Новикова, 2019.
4. Єфімєнко А. Актуальність діялогів у контексті фестивалю Баварської національної опери. Просценіум. 2007. № 2/3 (18/19). С. 121–124.
5. Єфімєнко А. Баварська національна опера – фестиваль 2008. Просценіум. 2008. – № 3 (22). – С. 88–95.
6. Єфімєнко А. Грані жанрових та образних перевтілень на фестивалі Баварської національної опери – 2010. Просценіум, 2010, № 2/3 (27/28), С.169–174.
7. Єфімєнко А. Ілюзія казки та утопія свободи. Режисерські інтерпретації “Русалки” А. Дворжака та “Фіделіо” Л. ван Бетовена (про прем’єри Баварської державної опери 2011). Просценіум. 2011, № 2/3 (30/31), С. 65–74.
8. Єфімєнко А. “Лоєнгрін” Р. Вагнера і “Палестріна” Г. Пфіцнера : роздуми про прем’єрні вистави Баварської національної опери. Просценіум, 2009, № 1/2 (23/24), С. 115–119.
9. Єфімєнко А. Сучасні балетні інтерпретації за творами Д. Скарлатті та Й. Брамса на німецькій сцені. Просценіум, 2011, № 1 (29), С. 65–68.
10. Заднепровская Г. Литературная опера в теории Карла Дальхауса. Успехи современной науки и образования. 2017. Том 2. № 3. С. 186–189.
11. Заднепровская Г. Что есть современная опера? Музыкальная наука в XXI веке: пути и поиски. М.: ПРОБЕЛ-2000, 2015. С. 308–316.
12. Ненов Д. Дирижер об опере. Минск : Четыре четверти, 2008.
13. Сабинина М. Д. Взаимодействие музыкального и драматического театров в XX веке. М. : Композитор, 2003.
14. Маркарьян Н. А. Режиссура и дирижирование: проблемы взаимодействия в оперном спектакле XX—начала XXI веков. Дис. ... доктора искусствоведения. СПб., 2006.
15. Музыкальный театр: векторы развития. Выпуск 1–2 / Российский институт истории искусств; Сост. и редактор статей Е. В. Третьякова; редактор издания А. Ю. Ряпосов. СПб.: Астерион, 2020.
16. Опера в музыкальном театре: история и современность Материалы Международной научной конференции, 11–15 ноября 2019 г. / ред-сост. И.П. Сусидко / Рос. акад. музыки. Том 2. М.: РАМ имени Гнесиных, 2019.
17. Узун Е. Раду Поклитару. Свободный танец. Кишинев, 2012.
18. Черкашина-Губаренко М. Оперный театр в пространстве меняющегося мира. Харків, 2013.

19. Черкашина М. Классические оперные шедевры и парадоксы "режиссерского театра". Музичне мистецтво і культура: Науковий вісник ОДМА ім. А.В. Нежданової. Одеса: Друкарський дім, 2011. Вип. 14. С. 9–20.
20. Швед М. Тенденції розвитку міжнародних фестивалів сучасної музики. Львів: СПОЛОМ, 2010.
21. Adlington R. *New Music Theatre in Europe: Transformation between 1955–1975*. London, Routledge, 2019.
22. Balthazar, S. L. *Historical Dictionary of Opera*. Lanham, Maryland: Scarecrow Press, 2013.
23. BIRNINGER J. Moveable Worlds/Digital Scenographies, *International Journal of Performance Arts and Digital Media*. 2010. 6 (1). pp.89-107. [Online] Available from: <http://people.brunel.ac.uk/dap/Digital%20Scenographies.pdf>
24. *The Cambridge Companion to Twentieth-Century Opera*, ed. by Mervyn Cooke. Cambridge; New York etc.: Cambridge University Press, 2005.
25. Dixon S. *Digital Performance: A History of New Media Theater, Dance, Performance Art and Installation*. Massachusetts Institute of Technology, Cambridge, Massachusetts, London, England 2007.
26. Glass Ph. *Words Without Music: a memoir*. New York: WW Norton & Company, 2015.
27. *Music Theatre since 1990. An annotated catalogue*. Mainz; London; Berlin etc., Schott, 2009.
28. Kuznetsov A. *Syntax and Construction of Meaning in New Music Theatre*. Master's Thesis Dresden, 2018.
29. Roesner D. *New Music Theatre – work in / and progress // Studies in Musical Theatre*. 2017. Vol. 11, Issue 2. pp. 85–88.
30. Salzman E., Desi T. *The New Music Theater: Seeing the voice, hearing the body*. Oxford University Press, 2008.

Допоміжна

1. Асафьев Б. *Об опере*. Л., 1976.
2. Бондарчук В. Дмитро Гнатюк: оперний співак, музичний режисер, педагог : монографія. Кам'янець-Подільський, 2018.
3. Веселовська Г. Концепт «мрії» в музичному театрі України // *Актуальні проблеми музичного театру в контексті соціо-культурних викликів сучасності : матеріали міжнар. Наук.-практ. конф. Київ, 2-3 березня 2020.*, Київ, 2020. С. 13–17.
4. Гликман И. *Мейерхольд и музыкальный театр*. – Л., 1989.
5. Данько Л. *Комическая опера в XX веке*. Ленинград; М., 1976.
6. Долинская Е. *Театр Прокофьева. Исследовательские очерки*. М., 2012.
7. Друскин М. *Вопросы музыкальной драматургии оперы. На материале классич. наследия*. Ленинград, 1952.
8. Изварина О. *Українське оперне мистецтво в історії національної художньої культури другої половини XIX – першої третини XX століття*. К., 2011.

9. Каплан Э. И. Жизнь в музыкальном театре. Л., 1969.
10. Манько С. Мюзикли і рок-опери в українському соціокультурному просторі Культура України: Зб. наук. праць. Харків, 2012. Вип. 39. С. 268–276.
11. Мугинштейн М. Хроника мировой оперы, 1600 — 2000. Кн. 2. 1851 — 1900. Екатеринбург, 2012.
12. Панасюк В. Художнє та нехудожнє в системі театральних комунікацій. Х., 2013.
13. Парин А. Фантом русской оперы. М., 2006.
14. Помпеева А. Оперний стиль : від класики до сучасності (часові аспекти побудови симультанної оперної сцени в концепції К. Дальхауза). Проблеми взаємодії мистецтва, педагогіки та теорії і практики освіти : зб. наук. ст. Вип. 41. Класика в сучасній культурі / Харк. нац. ун-т мистецтв імені І. П. Котляревського ; Харків : Видавництво ТОВ «С. А. М.», 2014. С.415–423.
15. Тараканов М. Музыкальный театр Альбана Берга. М., 1976.
16. Чепалов О. Танець як знакова система (проблеми семіотичного аналізу хореографічних текстів). Художня культура:Актуальні проблеми : наук. вісн. Київ, 2004. Вип. 1. С. 260–270.
17. Черкашина-Губаренко М. Музыка і театр на перехресті епох: зб. ст. : у 2 т. Суми, 2002.
18. Шабаліна О. Пластичність. Мова. Тіло. Київ, 2017.
19. Parker-Starbuck Jennifer. Cyborg Theatre: Corporeal/Technological Intersections in Multimedia Performance, Palgrave Macmillan, New York, 2011.

11.Інформаційні ресурси

Покровский Б. А. Ступени профессии. [електронний ресурс]. URL:

<https://www.litmir.me/br/?b=242836&p=27>

Цодоков Е. Визуализация оперы как музыкального произведения, или Типология оперной режиссуры. [електронний ресурс].

URL:<https://www.operanews.ru/history>

Kagel M. Neues Musiktheater [електронний ресурс]. URL:

http://www.astrideschlaefli.ch/_musiktheate_main.html

<http://www.opera.co.uk/view-review>.

<http://archive.bolshoi.ru/entity/OPERA/103391>

<https://operawire.com/opera-profilechaikovskyserie-tragic-the-queen-of-spades/>

https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/111899/H_Musicologica_42-2007-1_2.pdf